

Ngā utu me ngā koha i te hāpori Māori

Te aronga ā-tāke ki ngā utu, ki ngā koha rānei mō te tāke moniwhiwhi, mō te GST, mō te tuku mahi ki ngā kaimahi hoki

Ka taea e ngā whakahaere te whiwhi i ngā tini momo moniwhiwhi, pērā i te:

Ngā ohauru	Ngā karāti	Ngā pūtea āwhina	Ngā koha
Ngā utu	Te pūtea rāwhara	Te pūtea rihi	Ngā monihua hokohoko nā te hoko atu i ngā rawa

He mea nui te mōhio ki ngā wā me mātua utu te tāke moniwhiwhi, te GST hoki, ki ngā wā hoki me tango koe i te PAYE mēnā he kaimahi āu, nā te mea ehara i te mea me tāke te katoa o ngā momo moniwhiwhi.

Ngā wā me utu te tāke moniwhiwhi

Me mātua utu e tō whakahaere te tāke ki te moniwhiwhi ka riro mai i āna mahi pakihi, hei tauira:

Te rēti ka riro mai	Te whakatairanga, te tautoko rānei	Te huamoni, ngā utu whaipānga rānei	Te rihi hōro, utauta rānei
---------------------	------------------------------------	-------------------------------------	----------------------------

Mēnā ka hoatu tētahi i ngā rawa ki tō whakahaere, tērā rānei ka whakaratoa te ratonga ki a koe ka mahue te whakamahi i te moni hei utu, ka utua te tāke moniwhiwhi ki te uara o ngā rawa, o te ratonga rānei.

Me mātua utu pea e tō whakahaere te tāke moniwhiwhi e ai ki te ahunga mai o te moniwhiwhi. Ko te rapu pūtea tētahi tauira o tēnei. Me mātua utu koe i te tāke moniwhiwhi mō te nuinga o ngā mahi rapu pūtea māna ka kawea katoahia e ō mema, ā, kāore ngā tāngata o waho i whai wāhi mai ahakoa te wā.

Māna he whakakāhoretanga tāke moniwhiwhi tō tō whakahaere, e herea ana koe ki te tuku i ngā whakahokinga tāke moniwhiwhi ia tau.

Te tāke moniwhiwhi me te GST i ngā koha

I te nuinga o te wā, kāore he GST, he tāke moniwhiwhi rānei hei utu i ngā koha i tukuna i runga i te kōwhiri ki te kore te kaituku e whiwhi i tētahi painga, i te huanga ā-kiko rānei hei whakahokinga.

Ka whakaritea te aronga ā-tāke ki ngā koha i tēnā, i tēnā o ngā horopaki. Nā konei ahakoa ka tukuna i runga i te kōwhiri te koha, ā, kāore he kawataua, e ai ki ngā āhuatanga, me whakauru tonu e koe mō te GST, mō te tāke moniwhiwhi rānei, mō ngā mea e rua rānei. Mō ētahi atu kōrero mō te koha haere ki ird.govt.nz/koha

Ngā wā me utu te GST

Mēnā e whai wāhi ana tō whakahaere ki tētahi mahi ka tākehia, me mātua rēhita koe mō te GST mēnā he neke atu i te \$60,000 te tapeke whiwhinga moni ki a koe (i roto nei ngā karāti me ngā utu āwhina) i te wā 12-marama.

Mēnā e mahi ana koe i tētahi mahi ka tākehia, ā, ko te karāti wā kotahi mō te whakapaunga pūrawa anake te take he nui ake i te \$60,000 te tapeke whiwhinga moni ki a koe i te wā 12-marama te roa, kāore pea koe e mate ki te rēhita mō te GST.

Mō ētahi atu mōhiohio mō te GST haere ki ird.govt.nz/gst

- pānuitia rānei tā mātou pukameka **GST - do you need to register?** IR365 me te **GST guide** IR375 – haere ki ird.govt.nz/forms-guides

Ngā karāti me ngā pūtea āwhina

Me whakauru ngā karāti, ngā pūtea āwhina katoa ka riro mai i te kāwanatanga, i tētahi mana tūmatanui rānei ki tō puka GST. Tirohia tā mātou **Tax on grants and subsidies guide IR249**.

Ngā utu ā-rawa, ā-mahi

I ētahi wā ka riro pea ngā rawa, ngā ratonga rānei i tō whakahaere ka mahue te moni hei utu. Me tātai e koe te uara māketē o ērā. Mēnā i rēhitatia koe ki te GST, me tātai hoki e koe te GST ki taua uara, ā, me whakauru hei panonitanga moni tango ki tō puka GST.

He tauira

He utu nā tētahi pokapū reo i uta kia taetae mai ngā tamariki. Ka whakaae te pokapū ki te whakaae i ngā rauemi hanga mai i tētahi matua he kaihangā ia hei whakakapi i te utu i ngā utu.

Me utu te GST me te tāke moniwhiwhi i te uara māketē o ngā rauemi hanga i tukuna. Mēnā he nui ake te uara o ngā rauemi hanga i te nui o te utu me utu, he koha herekore te toenga, ā, kāore he tāke moniwhiwhi, he GST rānei hei utu.

Kāore te GST e utua ana ki ngā koha herekore

Ko te koha herekore ko tētahi koha, utu rānei ka tukuna i runga i te kōwhiri ki tētahi rangatōpū monihua kore, ohaoha rānei hei whakamahi mō tōna take e ai ki ō rātou hiahia, ā, kāore he painga ki te kaituku o te koha herekore, ki tētahi e pāhono ana ki te kaituku rānei.

Ehara te pūtea ka tukuna e te Karauna a tētahi whakahaere kāwanatanga i te koha herekore.

Mēnā he rangatōpū monihua kore, he whakahaere ohaoha rānei koe, kāore koe i te utu i te GST ki ngā koha herekore ka riro mai, ki te hokonga atu o ēnei koha rānei.

Rārangi arowhai mō te tāke moniwhiwhi me te GST

He tauira	E Hāngai ana te GST	E hāngai ana te tāke moniwhiwhi
He pūtea ka tukuna ki te whānau pani, ki te marae hoki/rānei i te tangihanga	✗	✗
He pūtea ka tukuna ki te whānau pani, ki te marae hoki/rānei i te hura kōhatu	✗	✗
He koha ki te marae mō ngā utu mō tētahi hanganga, mō tētahi wharenui, mō tētahi whare karakia rānei	✗	✗
He koha ki te marae nā ngā manuhiri ki tētahi hui	✗	✗
He koha ki te marae nā te tari kāwanatanga e whakatū hui ana. Kāore he rihiti utu i tukuna	✓	✓
He utu ka utua e ngā tāpoi ki te noho i te marae, kia whakaaturia te marae ki a rātou rānei	✓	✓
Ka rīhitia atu te marae mō te mārena	✓	✓
He utu ki te whakatū hui i te marae	✓	✓
He mahi rapu pūtea ka kawea e te marae	✓	Tērā pea

He aha te momo o āu kaimahi?

He mea nui te mōhio ko ngā tāngata ka tukua te mahi ki a rātou e koe he kaimahi āu, he tāngata mahikuhu rānei, nā te mea mā konei e whakatau mēnā rānei me mātua rēhita koe hei kaituku mahi, me te whakarite tangohanga.

Ka āwhina tā mātou **First-time employer's guide IR333** i a koe ki te whakatau i te wā me rēhita koe hei kaituku mahi. He mea āwhina hoki pea tā mātou mātārere **Self-employed or an employee? IR336**.

Ngā utu ā-rawa, ā-mahi rānei ka mahue te utu ā-hāora

Ehara i te mea mā te moni ngā rawa, ngā ratonga e utu i ngā wā katoa. Ka whakaae ētahi whakahaere, hei tauira, ngā pokapū kōhungahunga, ki te mahi, ki ētahi atu rawa, ki ētahi atu momo utu rānei hei whakahokinga ki te nui e nama ana.

Me mātua tātai te PAYE i te uara māketē o ngā ratonga e tukuna ana, tērā rānei mēnā e mahi ana tētahi mōu (ahakoa he mahi tūao tērā), ā, ka tukua e koe he koha ki a rātou hei paremata i āna mahi.

He tauira

I te nuinga o te wā, me utu ngā utu mō ngā tamariki kia taetae atu ki ngā pokapū kōhungahunga. Ka whakaae pea ētahi pokapū ki ngā utu ā-rawa, ā-mahi kē.

Ka tono atu a Marama ki te mahi i te pokapū ka mahue te utu i te utu. Nā konei ka tū mai te pokapū hei kaituku mahi ki a Marama, ā, me tango te PAYE me ētahi atu tangohanga. Ka tuhia te uara o te utu ki ngā mauhanga utu ā-hāora hei moniwhiwhi more.

Mēnā e whakaaetia ana e te pokapū kia taetae atu ngā tamariki ahakoa kāore te utu e utua, hei tauira: ka tono te pokapū i te koha i runga i te kōwhiri i ngā whānau ka mahue te utu, ko te matua e mahi ana i te pokapū e tukuna ana i te mahi tūao, ā, kāore he PAYE hei utu.

He tauira

Ka āwhina te kuia e whiwhi ana i te penihana o Aotearoa i te pokapū hapori e 2 rā i te wiki. Kāore ia i te hiahia kia utua, nā te mea ka āwangawanga ia kei pāngia tōna tāke. Hei whakamaioha atu ki a ia, ka hoatu te pokapū i ngā kūpane kai ka mahue te moni.

Ahakoa he koha ngā kūpane, e whakaarohia nei hei momo utu nā te mea he uara tō ērā, ā, ka tukuna hei paremata i tāna mahi. Nā konei e tū ana te pokapū hapori hei kaituku mahi ki a ia, ā, me aro ngā kūpane hei moniwhiwhi. Me tuhi te uara o ngā kūpane ki ngā mauhanga utu ā-hāora hei moniwhiwhi more, ā, me tango te PAYE me te utu ki Te Tari Taake.

Te whakahoki utu i ngā whakapaunga a tētahi kaimahi

I te nuinga o te wā, mēnā ka tukuna tētahi utu hei whakahoki utu ki tētahi tangata mō ngā whakapaunga tūturu i pāngia mō te pakihi, kāore te tāke e utua mō tēnei, ā, ehara i te mea me tango te PAYE (te tāke rānei). Heoi anō, mēnā he nui ake te whakahokinga utu i ngā utu tūturu i pāngia, me utu tāke mō te tuwhene.

He tauira

Ka hāereere tētahi kaimahi ki tētahi hui, ā, ka utu koe i tōna penehīni ake. He whakahokinga utu tēnei, ā, ehara i te mea me tango te PAYE.

He tauira

Ka kauhau atu tētahi kaumātua, he kaihao ika kua tāoki, ki ngā tamariki i te kura mō ngā tikanga me ngā ritenga hao ika taketake a te Māori. Ka tukuna tētahi utu ki te kaumātua hei utu i ngā utu haerenga ake.

Nā te mea he whakahokinga utu te utu o ngā whakapaunga hāereere tūturu, ehara i te mea me tango te tāke. Me mau te kura, te kaumātua hoki i te hāpono o ngā whakapaunga me te utu.

Ngā whiwhinga moni i muri i te tāke

Mō ngā utu ā-rawa, ā-mahi rānei, ka arohia ngā rawa, ngā ratonga rānei i tukuna hei utu more ki te tangata, ko te tikanga o tēnei kua tangohia kētia te tāke. Heoi anō, mō te utu ā-tau, mō te utu ā-hāora noa, ka tātaihia te PAYE ki te utu peke. Ko te pūtea ka riro i te tangata anō ko tāna utu more. Nā, hei tango i te PAYE i te uara o ngā kūpane, o ērā momo āhuatanga, me tātai e koe te utu peke ōrite. Ki te hiahia koe ki ētahi atu mōhiohio, ki te āwhina ki te tātai rānei, haere ki ird.govt.nz/pay-calculator tirohia rānei tā mātou **Employer's guide IR335**.

Ngā utu ki ngā kaikirimana

Ko ngā utu ka utua i raro i tētahi kirimana mō te ratonga mō ētahi mahi, pērā i te tiakanga, i te tū hei tautiaki rānei, te kawē i ngā tamariki kura, ngā kirimana mahi anake i te ahumahi hanga rānei e arohia ana hei utu raupapa. Me tango koe i te tāke i tētahi pāpātanga ōrau. Mēnā e utu ana koe i ēnei momo utu, tirohia tā mātou **Employer's guide IR335** me te **Tax rate notification form for contractors IR330C** e rārangihia nei i ngā momo mahi utu raupapa, me te pāpātanga me whakamahi.

ird.govt.nz

Haere ki tā mātau pae tukutuku mō ngā mōhiohio me te whakamahi i ā mātou ratonga, taputapu hoki.

- Takiuru, rēhita rānei ki myIR hei whakahaere i ō tāke me ō whiwhinga mā te ipurangi.
- Whakamahia tuihonotia – whakakīia ngā puka tāke, utua ngā utu, tukuna mai he kōrero whakahoki.
- Tātaihia – whakamahia ā mātou tātaitai, puka mahi, taputapu hoki, hei tauira, tiro atu ki tō waehere tāke, rapua ngā rā tuku, utu hoki, tātaihia tō utu harangotengote pūtea taurewa ākongā.
- Ngā puka me ngā aratohu – tikina ake ā mātou puka, aratohu hoki.

Kua wareware tō tuakiri kaiwhakamahi myIR, tō kupuhuna rānei? Tonoa tētahi whakamahara o tō tuakiri whakamahi, tautuhi tuihonotia anō rānei tō kupuhuna. Me mōhio koe ki tō nama IRD me te whai āheitanga ki te wāhi imēra e pupuri ana mātou mōu.

Kaitakawaenga Māori

Kei konei ā mātou āpiha Kaitakawaenga Māori hei āwhina atu. E mārāma ana mātou he pātai atu anō pea, ā, ka taea te tuku i te kupu āwhina mārāma me te tohutohu mō tēnā, mō tēnā o ngā horopaki. Hei whakapā mai whakamahia te hono e wātea mai ana i tā mātou pae tukutuku: ird.govt.nz/kaitakawaenga-maori

Te Kāwanatanga o Aotearoa
New Zealand Government